

Het onderzoek van de middeleeuwse volkscultuur

*Een schets van de huidige problematiek**

*Peter Dinzeltbacher***

De jongste Duitstalige publicatie betreffende het thema volkscultuur is wel de zojuist door Richard van Dülmen en Norbert Schindler uitgegeven bundel *Volkskultur* (Frankfurt 1984), die de ondertitel 'Zur Wiederentdeckung des vergessenen Alltags (16.-20. Jahrhundert)' draagt. Minstens twee aspecten van deze bundel lijken typerend voor de huidige situatie van het onderzoek in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland: ten eerste het feit dat aan deze bundel – op één uitzondering na – enkel historici hebben meegewerkt¹, en ten tweede het gegeven dat de bundel blijkens de programmatische ondertitel uitsluitend over de nieuwe tijd handelt. Deze aspecten roepen twee vragen op: is de beschrijving van de historische volkscultuur eigenlijk niet het werkterrein van de volkskunde, en valt er vóór het jaar 1500 geen 'vergeten dagelijks leven' te herontdekken?

De huidige situatie van de Duitstalige historische volkskunde²

Tenminste sedert de tijd van de gebroeders Grimm heeft het onderzoek van het verleden, speciaal gericht op tradities die mogelijk teruggaan tot de periode van de pre-romeinse en pre-christelijke Germanen, een

* Prof. Dr. Peter Dinzeltbacher (1948) is als mediaevist verbonden aan de universiteit van Stuttgart.

** De oorspronkelijke Duitse versie van dit artikel, met een omvangrijke – hier niet afgedrukte – bibliografie, is verschenen in *Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein-Gesellschaft* 3 (1984-85). De Nederlandse vertaling is van de hand van drs. P.J.A. Nissen.

¹ Dw.z. blijkens de korte biografieën op pp. 441-446 is hun hoofddispline die der geschiedenis. Tot welke discipline Schindler behoort wordt niet duidelijk.

² De geschiedenis van de volkskunde als wetenschappelijke discipline is vaak beschreven. Zie bv. Adolf Bach, *Deutsche Volkskunde*. Heidelberg 1960³, pp. 27-126; Hermann Bausinger, *Volkskunde*. Berlin 1971, pp. 12-73; Günther Wiegmann, Matthias Zender, Gerhard Heilfurth, *Volkskunde*. Berlin 1977, pp. 9-38; Peter Burke, *Popular culture in early modern Europe*. New York 1978, pp. 3-22; Norbert Schindler, 'Spuren in der Geschichte der "anderen" Zivilisation', in: *Volkskultur*. Hrsg. von Richard van Dülmen, Norbert Schindler. Frankfurt am Main 1984, pp. 13-77, vooral 26-47 enz. Een internationale geschiedenis van de volks- en volkenkunde biedt Guiseppe Cocchiara, *Storia del folklore in Europa*. Herdruk Torino 1972.

vaste en belangrijke plaats ingenomen in de belangstelling van de volkskundigen. Dat daarbij het 'Oudduitse' (Germaanse tot middeleeuwse) verleden een periode werd waarop ideaalbeelden geprojecteerd werden die in de eigen tijd niet gerealiseerd waren en dat de keuze van onderzoeksubjecten en meer nog de wijze waarop deze behandeld werden, het stempel dragen van de nationalistische ideologie van de negentiende eeuw (zoals uiteindelijk elke wetenschappelijke bezigheid steeds onder het primaat van eigentijdse belangen staat), is reeds meermalen beklemd³. In het Derde Rijk werd deze erfenis niet alleen door de buitenwetenschappelijke politieke propaganda dankbaar aangegrepen en versterkt, maar vormde zij bovendien de achtergrond van vele toen vervaardigde wetenschappelijke publicaties.

De vaak onkritische constructie van zich vanaf de tegenwoordige tijd via de middeleeuwen tot in de prehistorie uitstrekkende concepties van continuïteit⁴ en de overschatting van al het Germaanse en Duitse in de zin van een superioriteit van ras, droeg ertoe bij dat in de Duitstalige volkskunde na 1945 veelal een huiver voor historische vraagstellingen naar pre-reformatorische vormen van continuïteit ontstond en bevorderde tegelijkertijd de ontwikkeling van een nadrukkelijk hedendaagse volkskunde. Dat deze zich vervolgens als 'kritische sociale wetenschap'⁵ nauw bij de sociologie zocht aan te sluiten, moet zonder twijfel gezien worden tegen de achtergrond van de maatschappelijke en politieke ontwikkelingen van met name de late jaren zestig. Het streven van de 'nieuwe volkskunde' om zich van de traditionele te distantiëren, had tot gevolg dat het vak aan bijvoorbeeld de universiteit van Tübingen werd omgedoopt in 'empirische cultuurwetenschap' en aan die van Frankfurt in 'culturele antropologie en Europese etnologie'. In de lijn van deze nieuwe oriëntatie, die gezien haar sociologische en sociaal-politieke belangstelling consequent de actualiteit volledig in het middelpunt van haar aandacht plaatst, gaat men zelfs zo ver dat, zoals Matthias Zender het voor Tübingen formuleerde, 'de voor de volkskunde onmisbare historische component verwaarloosd, ja zelfs verregaand in zijn betekenis voor de volkskunde ontkend wordt'⁶.

Deze kritiek alleen al wijst er echter op dat er ook volkskundigen zijn die de historische dimensie van hun vak wel accepteren en ermee wer-

³ Bv. Bausinger (noot 2), pp. 30-63 en elders; Wolfgang Emmerich, *Zur Kritik der Volkstumsi-deologie*. Frankfurt am Main 1971, pp. 29-94 en elders.

⁴ Dit betekent natuurlijk niet dat er geen echte continuïteit, ook over zeer lange tijdsafstanden heen, zou bestaan. Vgl. de bijdragen van K. Ranke, L. Röhrich en F. Sieber aan: *Kontinuität?* Hrsg. von Hermann Bausinger, Wolfgang Brückner. Berlin 1969.

⁵ R. Narr, 'Volkskunde als kritische Sozialwissenschaft', in: *Volksleben* 27. Tübingen 1970, pp. 33-73.

⁶ Zender (noot 2), p. 36 v.

ken. Lutz Röhrich heeft treffend vastgesteld: 'Ook als hedendaags volkskundige blijft de folklorist historicus'⁷, al valt daar dan aan toe te voegen dat hij in de praktijk toch veelal een hooguit in de contemporaine geschiedenis geïnteresseerde zal zijn. In beginsel immers wordt elke bron (bv. de mededelingen tijdens een enquête) alleen reeds door de optekening tot een historische bron. Maar ook in de theoretische overwegingen van die wetenschappers die belang stellen in het volksleven van het verleden blijkt een duidelijk voorbehoud wanneer het erom gaat de perioden vóór de zestiende eeuw in hun werk te betrekken. Zowel Hans Moser als Karl-Sigismund Kramer en Gerhard Lutz meenden zich op grond van de bronnensituatie tot de namiddeleeuwse tijd te moeten beperken⁸, ofschoon bijvoorbeeld Kramer zelf huizenbouw, volksverhaal en volksgeloof noemt als voorbeelden van gebieden waarop deze grens terecht overschreden werd⁹. De periode vóór de nieuwe tijd zou dan wel 'terra incognita' zijn, voor een goed begrip van de latere periode is ze toch eigenlijk onmisbaar¹⁰. In zijn eigen monografieën daarentegen beperkt Kramer zich wel tot de nieuwe tijd, aangezien hij voor de middeleeuwen onvoldoende archivalische documenten aanwezig acht en hij deze juist als een hoofdbron beschouwt waarvan de informatieve waarde door geen andere bron geëvenaard wordt¹¹. Dit argument gaat echter hooguit voor bepaalde gedeelten van Europa op – men denke aan de talrijke bewaard gebleven inquisitie- en visitatieverslagen uit de late middeleeuwen – en heeft ook slechts geldigheid wanneer men voor volkskundig onderzoek betreffende de middeleeuwen eenzelfde dichtheid in het aantal bronnen, eenzelfde eenheid in het soort bronnen en eenzelfde beperking tot kleinschalige onderzoeksgebieden eist als mogelijk is bij onderzoek betreffende met name de nieuwere tijd. Onder deze praemissen zou ook een historische, literatuur-, kunst-, rechtshistorische enz. mediavistiek (en studie van de klassieke oudheid) nauwelijks mogelijk zijn. Er zijn immers voldoende

⁷ L. Röhrich, 'Das Kontinuitätsproblem bei der Erforschung der Volksprosa', in: *Kontinuität?* (noot 4), pp. 117-133, 118.

⁸ H. Moser, 'Gedanken zur heutigen Volkskunde', in: *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1954, pp. 208-234; K.-S. Kramer, 'Zur Erforschung der historischen Volkskultur', in: *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 19 (1968), pp. 7-41; id., 'Historische Methode und Gegenwartsforschung in der Volkskunde', in: *Volksleben* 14. Tübingen 1966, pp. 7-16; G. Lutz in een discussie in: *Zeitschrift für Volkskunde* 64 (1969) pp. 9v.

⁹ Kramer 1968 (noot 8), pp. 38-40.

¹⁰ Kramer 1966 (noot 8), p. 13.

¹¹ Vgl. K.-S. Kramer, *Bauern und Bürger im nachmittelalterlichen Unterfranken*. Würzburg 1957; id., *Volksleben im Fürstentum Ansbach und seinen Nachbargebieten (1500-1800)*. Würzburg 1961; id., *Volksleben im Hochstift Bamberg und im Fürstentum Coburg (1500-1800)*. Würzburg 1967; id., Ulrich Wilkens, *Volksleben in einem holsteinischen Gutsbezirk*. Neumühl 1979 (betreft achtentiende en negentiende eeuw).

gebieden en perioden, waarvoor de bronnen betreffende de politieke (enz.) ontwikkeling in de middeleeuwen eveneens veel en veel spaarzamer zijn overgeleverd dan voor die in de nieuwe tijd. Inmiddels bestaan er evenwel talrijke detailstudies van vooral historici, die de meest uiteenlopende aspecten van de middeleeuwse volkscultuur op competente wijze behandelen, iets wat zonder voldoende bronnen – die weliswaar veelal van een andere dan archivalische aard zijn – toch onmogelijk zou zijn.

Door andere motieven ingegeven is de uitspraak van Hermann Bausinger, die door zijn vele theoretische publicaties¹² een leidende positie inneemt temidden van de critici van de traditionele volkskunde. Hij pleit ervoor, 'het tijdsscala aanmerkelijk in te perken en in plaats van de vijfhonderd jaar [waarop Kramer zich richt] enkel de laatste tweehonderd en in vele gevallen zelfs alleen de laatste vijftig jaar te onderzoeken, aangezien daar pas de kwantitatieve ontwikkelingen en kwalitatieve breuken liggen die beslissend zijn geweest voor de historische condities van de hedendaagse cultuur'¹³. Dit zou neerkomen op een marginalisering van de historische volkskunde en, geprojecteerd op de geschiedwetenschap, betekenen dat alleen de contemporaine geschiedenis – die in haar ruimste definitie hooguit begint bij de Franse Revolutie – bestaansrecht heeft¹⁴. Hebben echter oudere structuren en gebeurtenissen, zoals bijvoorbeeld de kerstening van Europa of de Hervorming, niet een even bepalende invloed op de vormgeving van onze huidige cultuur als de ontwikkelingen sedert de tijd van de industrialisatie? Dat het pleidooi van Bausinger hetzij alom gehoor heeft gevonden hetzij slechts de reeds overheersende mening van de huidige volkskunde in Duitsland onder woorden heeft gebracht, kan men gemakkelijk vaststellen wanneer men de laatste tien jaargangen van het *Zeitschrift für Volkskunde* doorbladert¹⁵. Deze bovenregionale periodiek wordt immers uitgegeven in opdracht van de Deutsche Gesellschaft für Volkskunde, dat wil zeggen: 'men mag verwachten dat dit tijdschrift de bandbreedte van de thematiek in het huidige volkskundige onder-

¹² Laatstelijk: 'Konzepte der Gegenwartsvolkskunde', in: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 87 (1984) pp. 89-106. Vgl. ook noot 2 en 13.

¹³ 'Zur Problematik historischer Volkskunde', in: *Volksleben* 27. Tübingen 1970, pp. 155-172, 170. In zijn boek *Formen der 'Volkspoesie'*. Berlin 1980², komt Bausinger er niet omheen ook de middeleeuwen vaker in zijn betoog te moeten betrekken. In de door hem uitgegeven bundel *Grundzüge der Volkskunde*. Darmstadt 1978, daarentegen wijst hij wel enkele malen op de betekenis van de historische volkskunde, maar grijpt hij feitelijk toch niet verder terug dan de negentiende eeuw.

¹⁴ Waldemar Besson, *Geschichte*. Frankfurt 1961, pp. 264-269.

¹⁵ Zoals R. Narr het destijds met een weliswaar andere intentie gedaan heeft. Zie noot 5, pp. 37vv.

zoek weergeeft¹⁶. Welnu, in de jaargangen 69 (1973) tot en met 78 (1982) met gemiddeld zo'n tien artikelen per deel vindt men er niet één dat aan een middeleeuws onderwerp is gewijd, in het totaal drie artikelen die vanuit een zwaartepunt in een andere periode teruggrijpen op de middeleeuwen, en slechts vijf artikelen die aan de tijd vóór 1800 gewijd zijn.

Dit betekent overigens niet dat de situatie met betrekking tot de middeleeuwen in een zich juist uitdrukkelijk als 'bovenregionaal periodiek voor het historisch onderzoek in de volkskunde'¹⁷ afficherend publicatiemedium, namelijk het *Jahrbuch für Volkskunde*, beduidend anders is. Weliswaar ziet men hier in de jaargangen 1 (1978) tot en met 6 (1983) met eveneens gemiddeld tien bijdragen per jaargang de vijf door Kramer 'toegestane' eeuwen vaak behandeld, middeleeuwse themata daarentegen komen in slechts twee bijdragen aan bod. Wel is er in elk deel nog wel minstens één artikel dat, ofschoon het zwaartepunt in een andere periode ligt, toch de middeleeuwen niet uit het oog verliest. Beziet men ten slotte nog de Hamburgse *Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde*, dan vindt men in de delen 12 (1970) tot en met 21 (1982) gemiddeld acht artikelen per deel, waarvan er evenwel in die hele periode slechts drie direct over de middeleeuwen handelen.

Al kan men zeker wel een aantal Duitstalige volkskundigen noemen die zich met het middeleeuwse volksleven hebben beziggehouden of die dat op zijn minst in redelijke mate in hun onderzoek hebben betrokken, en al heeft het *Wörterbuch der deutschen Volkskunde* nog in zijn derde druk uit 1974 de zin overgenomen dat 'het onderzoeksgebied van de volkskunde zich naar zijn begrenzing in de tijd uitstrekt van het heden tot in de eeuwen vóór het jaar 1000' (p. 878), toch blijkt uit het bovenstaande ondubbelzinnig dat in de huidige volkskunde de middeleeuwen in het algemeen nauwelijks als gebied van onderzoek aan de orde komen, hetzij omdat men het vanwege de vermeende schaarste aan bronnen als onmogelijk beschouwt, hetzij omdat men het vanwege de afstand in de tijd ongewenst acht. De weinige bijdragen die wel betrekking hebben op de middeleeuwen – en dan nog meestal op de late middeleeuwen – houden zich overigens merendeels bezig met de religieuze of de materiële volkskunde.

Dat dit typerend is voor de Duitse situatie, moge blijken uit een vergelijking met enkele buitenlandse tijdschriften. Daarbij moet men wel bedenken dat deze, voorzover ze het woord 'folklore' in de titel voeren, zich gewoonlijk ook uitstrekken over die themata die in het Duitstalige gebied tot de volkenkunde gerekend worden, of ook wel tot de prehistorie. Ofschoon de thematische canon van de niet-Europese etnologie

¹⁶ Noot 5, p. 37.

¹⁷ W. Brückner in het voorwoord van deel 1, p. 6.

identiek is aan die van de Europese (d.w.z. die van de volkskunde), bestaat er in het Duitstalige gebied slechts weinig contact tussen de beide disciplines. Het wellicht meest bekende Engelse tijdschrift *Folklore* bevat in de jaargangen 83 (1972) tot en met 92 (1981) gemiddeld 22 bijdragen per jaargang: daarvan gaan er minstens twee over een middeleeuws onderwerp. In het toonaangevende Italiaanse tijdschrift *Lares* vindt men in de jaargangen 39 (1973) tot en met 48 (1982) in elk deel zo'n negentien artikelen, waarvan er doorgaans minstens één een middeleeuws onderwerp behandelt. Zonder meteen een zwaartepunt te vormen is de periode van 500 tot 1500 daar toch, zoals ook de oudheid en de prehistorische periode, aanmerkelijk beter in het volkskundig onderzoek geïntegreerd.

*De huidige situatie van het middeleeuws historisch onderzoek*¹⁸

Het onderzoek van de middeleeuwse volkscultuur wordt momenteel vooral verricht door historici. Dit mag een nieuwe ontwikkeling genoemd worden, want de klassieke mediaevistiek van de negentiende eeuw (en veelal ook nog die van de twintigste) zag zichzelf overwegend als geschiedenis van politieke leiders en heersende klassen. De toenemende belangstelling voor vragen van sociale en economische aard, ook in de Duitstalige landen, is de voedingsbodem geweest voor een geschiedenis 'van onderop', waaraan overigens ook de werken van de oudere cultuurhistorische richting, die tegenwoordig – afgaande op het feit dat ze nog slechts zelden geciteerd worden – blijkbaar nauwelijks meer gelezen worden¹⁹, hebben meegewerkt. Het eigenlijke onderzoek naar de middeleeuwse volkscultuur speelde en speelt zich evenwel vooral in Frankrijk af, en daarnaast in Italië en in de Angelsaksische landen. Belangrijke nieuwe vraagstellingen en zienswijzen danken we aan de onderzoekers rond het tijdschrift *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*²⁰, wier motieven om zich met het dagelijkse leven van het volk bezig te houden interessant genoeg minder door de volkskunde dan door de volkenkunde of culturele antropologie ingegeven lijken te

¹⁸ Vgl. P. Dinzeltbacher, 'Neue Tendenzen in Mittelalterbild der Geschichtswissenschaft', in: *Forum. Materialien und Beiträge zur Mittelalter-Rezeption*. Hrsg. von Rüdiger Krohn. Göppingen 1986 (Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 360), pp. 129-157.

¹⁹ Over de nieuwe belangstelling voor de 'geschiedenis van onderen' en de Angelsaksische en Franse tradities, zie: L. Niethammer, 'Anmerkungen zur Alltagsgeschichte', in: *Geschichte im Alltag – Alltag in der Geschichte*. Hrsg. von Klaus Bergmann, Rolf Schörken. Düsseldorf 1982, pp. 11-29; *Geschichte von unten*. Hrsg. von Hubert Ch. Ehalt. Köln (ter perse).

²⁰ Vgl. Dinzeltbacher (noot 18). Kritische geluiden laten Guy Bourde, Hervé Martin, *Les écoles historiques*. Paris 1983, pp. 171-226, horen. De volkskunde begint het Franse onderzoek nu pas aarzelend op te nemen; zie bv. K. Roth, 'Historische Volkskunde und Quantifizierung', in: *Zeitschrift für Volkskunde* 76 (1980) pp. 37-57.

zijn. Naast de studie van de sociale verhoudingen van het 'volk', niet alleen die van boeren en ambachtslieden maar ook die van uitgesproken randgroepen, zoals de armen van stad en platteland, of van religieuze randgroepen als de begijnen, is ook de studie van tot nu toe in de historiografie graag 'verwaarloosde' bevolkingsgroepen, zoals vrouwen en kinderen, in de internationale mediaevistiek sterk op de voorgrond getreden.

Monografieën die het leven van een gemeenschap tot in details beschrijven, zoals het inmiddels al klassieke werk *Montaillou* van Emanuel le Roy Ladurie (Paris 1975), of werken die de voeding van boeren reconstrueren, zoals M. Montanari's *L'alimentazione contadina nell'alto medioevo* (Napoli 1979), of die de ritën van een heiligencultus op het platteland interpreteren, zoals de studie van Jean-Claude Schmitt over de heilige windhond (*Le saint lévrier*, Paris 1979), voeren ons midden in de dagelijkse werkelijkheid van het middeleeuwse volk. Vooral het gebied van de volksreligiositeit wordt momenteel in het algemeen betrekkelijk intensief onderzocht, aangezien het wat de toestand van de schriftelijke bronnen aangaat vooral voor de late middeleeuwen relatief rijk blijkt te zijn²¹. Maar ook uit de eerdere eeuwen zijn er voor dit gebied wel meer berichten dan voor andere gebieden van de volkscultuur, en op zijn minst voor de vroege middeleeuwen komen daar nog de resultaten bij van het archeologisch onderzoek. Is het niet symptomatisch voor de richting waarin de vragen van de 'nouvelle histoire' gaan, dat juist de wellicht ook in het Duitstalige gebied meest bekende mediaevist Jacques le Goff in een recente studie onderzoekt hoe de voorstellingen van een tussentoestand tussen hemel en hel eerst in volkse kringen tot stand kwamen om pas in de hoge middeleeuwen in de officiële dogmatiek ingang te vinden²²? Uit dit voorbeeld blijkt op de eerste plaats de nieuwe belangstelling voor de betekenis van de volkscultuur, maar ook blijkt er de 'usurpatie' uit door de huidige historische mediaevistiek van themata die vroeger als zuiver kerkhistorisch werden beschouwd, iets wat ook bijzonder duidelijk te zien is op het gebied van de kettergeschiedenis.

Een discipline die krachtens haar vraagstelling weliswaar tot de historische wetenschap behoort, maar die zich in haar methode daarvan sterk onderscheidt, is de middeleeuwse archeologie. Ook deze jonge discipline levert fundamentele bijdragen aan onze kennis van de dagelijkse materiële cultuur van het volk. Deze bijdragen betreffen niet alleen de mens zelf, d.w.z. de antropologie (levensduur, ziekten enz.), maar ook

²¹ Vgl. *Volksreligion im hohen und späten Mittelalter*. Hrsg. von P. Dinzelbacher, D. Bauer (ter perse).

²² *La naissance du purgatoire*. Paris 1981. Vgl. mijn bespreking in: *Ons Geestelijk Erf* (ter perse). Zie ook: Mayke de Jong, 'Het vagevuur: een nieuwe visie op de overgang van statische naar dynamische middeleeuwen?', in: *Volkskundig Bulletin* 10 (1984) pp. 126-139.

zijn omgeving (historische geografie, bodemonderzoek enz.), zijn nederzettingen (ontginningsgeschiedenis, stadskernarcheologie) en ten slotte de realia waarmee de mens omging (studie van gebruiksvoorwerpen, van kleding e.d.). In de toekomst zal de combinatie van de resultaten van archeologische opgravingen met die van het zich op schriftelijke bronnen baserende historische onderzoek beslist de belangrijkste methode blijken te zijn voor het verwerven van kennis omtrent de middeleeuwse volkscultuur; Edouard Salin heeft dit immers al in de jaren vijftig op voorbeeldige wijze voor de tijd van de Merovingers laten zien²³. Meer speciaal voor de late middeleeuwen moet nog gewezen worden op de afbeeldingen in de beeldende kunst als een niet te onderschatten gebied van bronnen²⁴.

Het 'volk' van de middeleeuwse volkscultuur

Terwijl de definitie van het begrip cultuur mijns inziens in deze samenhang niet problematisch hoeft te zijn, mits men die maar waardenvrij en ruim genoeg opvat, d.w.z. als het geheel van alle voortbrengselen van de mens op geestelijk en materieel gebied, waar dan de totstandbrenging van sociale systemen bij inbegrepen is²⁵, is het begrip 'volk' daarentegen niet zo maar identiek met de totale bevolking van een natie. Doet men nu vanwege de veelduidigheid van het begrip, dat zich immers uitstrekt van het staatsvolk tot het gepeupel, een beroep op de volkskunde of folklore, die immers volgens een naïef woordbegrip de kennis of leer²⁶ van het 'volk' is, dan zal men ontdekken dat ook de volkskundigen er tot nu toe niet in geslaagd zijn om een bindende definitie van het object van hun onderzoek te geven²⁷. Het is symptomatisch dat noch in het eerder aangehaalde *Wörterbuch der deutschen Volkskunde* noch in bijvoorbeeld het *Folkloristisch woordenboek van Neder-*

²³ *La civilisation mérovingienne*. Paris 1949-1959.

²⁴ Vgl. de *Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs* in Krems, dat juist als hoofddoel heeft om de laatgotische kunst in dit opzicht te analyseren. De *Veröffentlichungen* verschijnen in het kader van de *Sitzungsberichte der österreichischen Akademie der Wissenschaften, philos.-hist. Klasse*.

²⁵ Vgl. A.L. Kroeber, C. Kluckhohn, *Culture. A critical review of concepts and definitions*. New York 1963². Ook van belang voor de historische volkskunde is B. Thum, 'Germanistik als Kulturwissenschaft vor der Frage nach dem kulturellen Erbe', in: *Jahrbuch für Internationale Germanistik* 15 (1983) pp. 122-131; id., inleiding op *Gegenwart als kulturelles Erbe*. Hrsg. von B. Thum. München 1985, pp. xv-lxvi.

²⁶ 'Folklore' betekent in het Angelsaksische taalgebruik ook de volksverlevering c.q. het volksleven zelf.

²⁷ Een historisch overzicht verschaft V. von Geramb, 'Der Volksbegriff in der Geistesgeschichte und in der Volkskunde', in: *Zeitschrift für Volkskunde* 50 (1953) pp. 7-34.

land en Vlaams België van K. ter Laan ('s-Gravenhage 1949) een trefwoord 'volk' voorkomt! De poging om het object van de volkskunde niet vooraf te definiëren, maar de volkskunde slechts als een bepaalde wetenschappelijke werkwijze te omschrijven²⁸, voldoet niet, aangezien immers volkskundige studies, over welke periode ook, gewoonlijk wel themata uit een bepaalde canon blijken te behandelen, terwijl de methodische werkwijze daarentegen nauwelijks zelfstandigheid bezit maar veeleer overeenkomt met die van de sociologie, de psychologie, de literatuur- en taalwetenschap, de geschiedenis enz.

Het 'leven in overgeleverde structuren', dat 'voor ieder mens in elke historische situatie onwillekeurig het belangrijkste vormende element is'²⁹, is weliswaar een treffende omschrijving van het onderzoeksgebied van de volkskunde, maar ook een te ruime. Want is het dagelijkse leven aan een koninklijk hof of in een adellijk vrouwenstift niet evenzeer aan dergelijke structuren gebonden, zonder dat het daarmee tot de volkscultuur gerekend wordt? Het is veeleer 'alleen' de 'dagelijkse leefwijze van speciaal de maatschappelijke onder- en middenlagen'³⁰ die in de volkskunde centraal staat.

De bovenstaande definitie is, zoals alle andere volkskundige definities, geformuleerd vanuit en voor gegevens uit de nieuwe tijd. Wij willen nu proberen dat 'schichtige wild'³¹ wat nader te beschouwen voor specifiek de hoge en late middeleeuwen³².

De eerste en meest gangbare begripsbepaling van 'volk' ligt in het sociale vlak. Zij kan direct ontleend worden aan de terminologie van de middeleeuwse bronnen zelf; tot het volk behoren dan diegenen die daar als 'populus minutus, populus minor, populus vulgaris; vulgus, vulgares, plebs, minores, pauperes' e.d. worden aangeduid. De teksten die in aanmerking komen (oorkonden, preken, geschriften over de staatsleer, satiren op bepaalde standen) zijn steeds afkomstig van schrijvers die tot de bovenlaag behoren of voor die laag schrijven, en zij houden duidelijk een connotatie van minderwaardigheid in, zoals soms blijkt uit de wijze waarop in de volkstaal de onderlagen worden aangeduid: het Oudfranse *vilain* hoort bij *vilenie*, hetgeen niet alleen de 'condition de vilain', maar

²⁸ In deze richting gaat bv. Helge Gerndt, *Kultur als Forschungsfeld*. München 1981.

²⁹ L. Schmidt, 'Die Volkskunde als Geisteswissenschaft', in: *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* 73-77 (1947) pp. 115-137. 119vv.

³⁰ Gerndt (noot 28), p. 11. Zo ook Wiegelmann (noot 2), p. 9.

³¹ Zo duidt Burke de volkscultuur van de vroege nieuwe tijd aan: noot 2, p. 65.

³² De navolgende overwegingen zijn gedeeltelijk ontstaan naar aanleiding van de discussie over de definitie van het volksgeloof. Aangezien ik daar elders uitvoeriger op in zal gaan, zie ik hier af van een vermelding van secundaire literatuur.

ook 'mest' betekent³³. Ook in de middeleeuwen evenwel konden achter generaliserende benamingen zeer uiteenlopende werkelijkheden schuilgaan. Onder de benaming boer immers werden zowel welgestelde vrijen begrepen als mensen die in een bijna slafelijke juridische en economische afhankelijkheid leefden; een uit een boerenfamilie opgeklommen ministeriaal kon zich evengoed ridder noemen als prins van koninklijke bloede. Maar we kunnen ook indirect bepalen wie tot de onderlaag behoorden, namelijk door (bv. op grond van belastinglijsten) allen daartoe te rekenen die tot een bepaalde onaanzienlijke bezitsgroep behoorden, of allen die een beperkte rechtsbevoegdheid hadden of een bepaald soort beroep uitoefenden (handenarbeid). Het meest problematisch zijn hier wel de juridische categorieën, want in de tijd van de Staufer bijvoorbeeld konden bij ministerialen onvrijheid en tegelijkertijd het bekleden van de hoogste politieke posities nog samengaan³⁴. Als indicatoren gelden verder het uitgesloten zijn van de heerschappij en de behandeling in bepaalde maatschappelijke situaties (in vele middeleeuwse oorlogen werden de meer hoogstaande bereden strijders gevangen genomen om losgeld voor hen te kunnen eisen, terwijl men de meer eenvoudige te voet strijdende lieden afslachtte of als zonder waarde liet lopen³⁵).

Men zou hier ook kunnen denken aan het onderscheid vanuit cultuur-geografisch oogpunt op de door de nederzettingvorm bepaalde leefwijze, waarbij voor de middeleeuwen grosso modo de volgende typen in aanmerking komen: plattelandsnederzetting (hoeve, dorp), stad, burcht, hof van de heer (palts) en klooster. Het volk zou dan steeds de onderlaag zijn binnen deze gemeenschappen, bijvoorbeeld de leerlingen, gezellen, dagloners en bedelaars in de stad, de knechten en dienstmeiden in de burcht, de lekebroeders in het klooster. Zij brengen telkens eigen culturele vormen voort, die naast de algemeen-stedelijke, de algemeen-middeleeuwse enz. voorkomen. Magische ritens om de vruchtbaarheid te bevorderen zal men bijvoorbeeld hoofdzakelijk op het platteland aantreffen, gildegebruiken daarentegen in de stad. Binnen deze groepen zijn er dan weer specifieke eigen culturen, bijvoorbeeld die van de verschillende leeftijdsgroepen met hun eigen verbanden, en bovendien grote verschillen tussen de mannelijke en vrouwelijke volkscultuur.

³³ A.J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français*. Paris 1969², p. 665. Vgl. de pejoratieve verdere ontwikkeling van dit woord in het Engels: James A.H. Murray, *A new English Dictionary*... X/2. Oxford 1928, pp. 205-207.

³⁴ Zie bv. Bernd Thum, *Aufbruch und Verweigerung*. Waldkirch 1980, pp. 30-43, vooral 35 v.; H. Wolfram, 'Die Ministerialen und das werdende Land', in: *Die Kuenringer* (tentoonstellingscatalogus). Wien 1981², pp. 8-19.

³⁵ Zie bv. Alwin Schultz, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*. Herdruk Osnabrück 1965, I, pp. 298 vv.; Richard Barber, *The knight and chivalry*. London 1974, pp. 205 vv.

In recentere studies stelt men het volk in de nieuwe tijd graag primair voor als het ondergeschikte deel van de samenleving, hetgeen ertoe leidt dat men elementen van de volkscultuur als verzetsbewegingen in de zin van een klassenstrijd interpreteert: 'Il Folklore come cultura di contestazione'³⁶. Schindler bijvoorbeeld spreekt over het 'vermogen van de volkscultuur tot zelfhandhaving' als een 'schier onuitputtelijk reservoir van verzet en weerspanning'³⁷. Het staat vast dat de volkscultuur ook in de middeleeuwen (onder andere) deze functie kon hebben. Men denke aan de anticlericale momenten in het narrenfeest of het carnaval of aan de mogelijkheid dat de viering van een gebruik omslaat in een revolte, zoals bijvoorbeeld bij de 'böse Fastnacht' van Bazel in 1376. Maar toch zullen die manifestaties van de volkscultuur die zich niet als tegencultuur tegen die van de maatschappelijke elites openbaren, maar als een daarnaast voorkomende cultuur, aanmerkelijk talrijker zijn³⁸. Het is niet goed mogelijk om bijvoorbeeld boeregebruiksvoorwerpen of toverspreuken als vormen van verzet op te vatten. Uiteraard reageren de verschillende culturen op elkaar: niet alleen kon kleding van de hogere standen in de onderlaag nagemaakt worden³⁹, niet alleen kon de stof van zowel hoofse epiek als van geestelijke liederen in de onderlaag overgenomen en omgevormd ('verzongen') worden⁴⁰, maar ook werd er lyriek uit de onderlaag in de bovenlaag opgetekend en bewerkt (bv. ballades)⁴¹. Ten slotte kon de elite, als zij dat wilde, aan het leven van het volk deelnemen, zoals dat bijvoorbeeld voor het carnaval aan het eind van de vijftiende eeuw bewezen is⁴². Het is duidelijk dat vele elementen van de volkscultuur niet uit het volk zijn voortgekomen, maar door de bovenlagen voor het volk geformuleerd zijn. Dit begint reeds bij de keuze van nederzettingsplaatsen door de feodale heren⁴³ en het

³⁶ Zo luidt de titel van een boek van Luigi Lombardi Satriani. Messina 1966.

³⁷ Noot 2, p. 16. In Italië is deze zienswijze vooral in navolging van Antonio Gramsci in de literatuur verbreed geraakt.

³⁸ Vgl. reeds Kramer 1966 (noot 8), p. 32.

³⁹ K. Ranke, 'Agrarische und bäuerliche Denk- und Verhaltensweisen im Mittelalter', in: *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 89 (1975) pp. 207-221, 217v.

⁴⁰ H. Strobach, 'Folklore – Folklorepflege – Folklorismus', in: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 25 (1982) pp. 9-52, 43v.

⁴¹ E. Metzner, 'Die mittelalterliche Volksballade im germanischen Raum unter besonderer Berücksichtigung des skandinavischen Nordens', in: *Europäisches Spätmittelalter*. Hrsg. von Willi Erzgräber. Wiesbaden 1978, pp. 331-354; A. Deyermond, 'The interaction of courtly and popular elements in medieval Spanish literature', in: *Court and poet*. Ed. by Glyn S. Burgess. Liverpool 1981, pp. 21-42.

⁴² Burke (noot 2), pp. 25vv.

⁴³ Bv. Gabriel Fournier, *Le château dans la France médiévale*. Paris 1978, pp. 176-186.

strekt zich via de kledingvoorschriften⁴⁴ uit tot de minutieuze kerkelijke regelingen inzake tijden en plaatsen voor het seksuele verkeer⁴⁵. Maar in het dagelijkse leven worden 'autochtone' cultuurelementen op dezelfde wijze gebruikt als dergelijke van bovenaf opgelegde elementen.

Een tweede mogelijkheid om het begrip 'volk' te bepalen gaat uit van het *niveau van vorming*. In de taal van de bronnen zou dan met 'volk' dat deel van de bevolking bedoeld zijn dat als 'illitterati, idiotae, simplices, minus intelligentes' enz. wordt aangeduid. 'Vorming' wordt door de middeleeuwse schrijvers gewoonlijk opgevat als in de Latijnse taal overgedragen, door de kerk beheerde kennis. Men denke hierbij echter niet alleen aan ideeën, motieven en wereldbeelden uit de klassieke oudheid in een christelijk-middeleeuws gewaad, maar ook aan de op de Grieks-Arabische logica gebaseerde denkstrategie, die zich onderscheidt van de wellicht meer associatieve logica van de onontwikkelden.

Het is vanuit dit oogpunt kenmerkend voor het volk dat het aan slechts één taalkundig communicatiecircuit deelneemt, namelijk aan dat van de moedertaal (al kan er in grensgebieden ook wel tweetaligheid geweest zijn). De 'litterati' daarentegen zijn op zijn minst tweetalig, d.w.z. zij begrijpen ook Latijn. Zeer vaak, vooral sedert de 'verschriftelijking' van de cultuur in de elfde en twaalfde eeuw⁴⁶, maar niet altijd onderscheidt de gevormde elite zich verder door de beheersing van de kunst van het lezen en schrijven. Men dient evenwel te bedenken dat vooral onder de leken in de maatschappelijke bovenlaag er ook vorming mogelijk was zonder deze bekwaamheden, want het lezen en schrijven konden worden overgelaten aan leden van het hof. Karel de Grote, die beslist een goede vorming gehad heeft, kon zoals algemeen bekend is niet schrijven, en de beslist tot de intellectuelen te rekenen Wolfram von Eschenbach beweert in een veel bediscussieerde locus van de *Parzival* dat hij geen enkele letter kent: 'ine kan decheinen buochstap' (115, 27). Dit kan een bescheidenheidstopos of ironie zijn, maar het kan misschien ook in die zin verstaan worden dat Wolfram over lieden beschikte die het voorlezen en opschrijven voor hem verzorgden, zodat zijn geleerdheid een mondeling overgedragen en middels het geheugen vastgehouden karakter had en hij zelf daadwerkelijk zonder de hulp van boeken, 'âne der buoche stiure', te werk ging.

Zou het eigenlijk niet juister zijn om, in plaats van te spreken over gevormde elite en ongevormd volk, uit te gaan van twee verschillende vormen van 'vorming'? Want ook de mondeling overgedragen ideeën

⁴⁴ Bv. Lieselotte C. Eisenbart, *Kleiderordnungen der deutschen Städte zwischen 1350 und 1700*. Göttingen 1962.

⁴⁵ Bv. Jean-Louis Flandrin, *Un temps pour embrasser*. Paris 1983.

⁴⁶ Brian Stock, *The implications of literacy*. Princeton 1983.

of de door beweging doorgegeven gedragswijzen (dans!) zijn cultuurvormen en zijn volgens – zij het dan niet bewuste – esthetische normen gevormd. In tegenstelling tot de boekencultuur vond de overdracht van de volkscultuur onmiddellijk (d.w.z. zonder schriftelijke bemiddeling), meestal anoniem en in een kleine groep (in tegenstelling tot het geschreven Latijn, dat in beginsel voor heel de christenheid toegankelijk was) plaats.

De graad van vorming en de maatschappelijke stand komen slechts gedeeltelijk met elkaar overeen: enerzijds worden bijvoorbeeld de boeren vrijwel uitsluitend als 'illitterati' beschouwd, wat met betrekking tot hun boekenkennis tot in de nieuwe tijd ook wel terecht is, maar anderzijds bezitten bijvoorbeeld de vaganten een maatschappelijk niet minder versmadede rang, terwijl ze toch wel deelhebben aan het kennisproces van de geleerden. En de in de visitatieprotocollen e.d. voortdurend terugkerende klachten over het gebrek aan kennis inzake de liturgische formules bij de weinig ontwikkelde priesters houden een ernstige waarschuwing in ten aanzien van de identificatie van de clerus en de ontwikkelde elite in hun totaliteit. Ten slotte hadden de ontwikkelden niet alleen deel aan de taal van hun volk, maar ook aan zijn cultuur: koning Alfred de Grote bijvoorbeeld beschouwde het leren van de *carmina Saxonica* als nauwelijks minder belangrijk dan het leren van de psalmen, en bisschop Günther van Bamberg interesseerde zich meer voor de sagen over Attila en de Amelungen dan voor de werken van de kerkvaders⁴⁷.

Het 'volk' zou zich, zo leest men althans in de oudere literatuur, ook in 'psychologisch' opzicht van de elites onderscheiden, en wel door een bijzondere mentaliteit, een specifieke wijze van beleven, van denken en van gedragen. J.-C. Schmitt heeft de gebruikelijke karakterisering van het volksgeloof – en men kan dit uitbreiden tot de volksmentaliteit in het algemeen – als naïef, oppervlakkig, neigend naar emotionaliteit, spontaan e.d. bekritiseerd als weinig bruikbaar⁴⁸. Voorzover dit, wat vaak het geval is, een negatief waardeoordeel impliceert, waarvan we voor ons begrip van de volkscultuur meer last dan voordeel hebben, kan men dat met hem eens zijn. Beschouwt men dergelijke karakterisering daarentegen als louter descriptief, dan stellen ze ons wellicht toch in staat enkele wezenlijke kenmerken te registreren: het collectieve heeft meer gewicht dan het individuele, het irrationele wordt niet uitgesloten, handelingen worden zonder veel reflectie vooraf en achteraf voltrokken, traditie en autoriteit staan hoger aangeschreven dan vernieuwing en experiment, er is weinig neiging tot abstracte theorievorming, op al-

⁴⁷ G. Severino Polica, 'Cultura ecclesiastica e culture subalterne: rileggendo alcuni saggi di H. Grundmann', in: *Studi Storici* 23 (1982) pp. 137-166, 149, 152v.

⁴⁸ "Religion populaire" et culture folklorique', in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 31 (1976) pp. 941-953.

te gebieden heeft het concreet-zinnelijke voorrang⁴⁹. Hierbij moeten we bedenken dat de lagen die in de middeleeuwen in maatschappelijk opzicht en qua vorming dominerend waren, in aanzienlijk sterkere mate dan in de nieuwe tijd deel hadden aan de juist besproken mentaliteit. De verering van relieken, het bedevaartswezen of het magische denken (geliefde onderwerpen voor volkskundig onderzoek) kan men bij de bovenlaag in de middeleeuwen even goed aantonen als spontaneïteit of emotionaaliteit. Als men het zo beschouwt, dan is het 'volk' van de folklore in zeer grote mate identiek met de totale bevolking, aangezien men dan slechts enkele radicale intellectuelen als Siger van Brabant of Meister Eckhart kan uitzonderen.

De studie van de psyche van de middeleeuwse mens kan evenmin ontkomen aan een regressieve methode die gegevens uit de nieuwe tijd in de middeleeuwen terugprojecteert als aan een comparatistische methode die de bij de huidige 'primitieve' volken waargenomen verhoudingen overdraagt op de middeleeuwen. Wanneer daarbij uitgegaan wordt van een analoge economische, sociale enz. leefwereld die in de middeleeuwse volkscultuur enerzijds en de ter vergelijking gebruikte cultuur van de nieuwe tijd anderzijds een verregaande overeenkomst vertoont, dan kan dat ons begrip van het denken in die periode bevorderen. In individuele gevallen blijft er echter altijd een onzekerheid bestaan over de vraag hoe ver de overeenkomsten nu werkelijk gaan.

Een verdere middeleeuwse bepaling van het begrip 'volk' kan hier buiten beschouwing blijven, al is zij voor de definitie van het volksgeloof niet zonder belang: de afbakening van het volk als gemeenschap van leken tegenover de gewijde geestelijkheid. 'Populus' in de zin van kerkvolk omvatte immers alle christenen zonder wijdingsgraad, d.w.z. ook de leken die veelzijdig ontwikkeld waren en een hoge maatschappelijke positie innamen.

De voorgaande overwegingen hebben de vraag naar de definitie van het woord 'volk' in de term 'volkskunde' voor de middeleeuwen niet opgelost, maar ze hebben wellicht wel de problemen aan het licht gebracht die met de begripsbepaling verbonden zijn. Een, zij het ook beperkte, mogelijkheid zou zijn om alleen dan van 'volk' te spreken wanneer verschillende van de genoemde karakteristieken samenvallen (dus: een lagere stand in maatschappelijk opzicht, in economisch opzicht, qua vorming enz.). De discussie hierover is echter nog niet ten einde. In elk geval moet men ernaar streven recht te doen aan de differentiatie in de volkscultuur – in de volksculturen –, aangezien het gevaar bestaat dat

⁴⁹ Dergelijke karakteristieken zijn primair opgesteld voor de onderste bevolkingslagen in de nieuwe tijd. Zie bv. A. L'Houet, *Psychologie des Bauerntums*. Tübingen 1935³, pp. 44-75, 98-109 en passim; André Varagnac, *Définition du folklore*. Paris 1938, p. 18; D. Ben-Amos, 'Zu einer Definition der Folklore im Kontext', in: *Jahrbuch für Volksliedforschung* 26 (1981) pp. 15-30, 19 vv enz.

men anders door dit ene begrip de complexiteit van de fenomenen op een onrealistische wijze vereenvoudigt. 'Men moet zich de overlevering van het volk niet als een gelijkvormig, uniform geheel voorstellen. Volkscultuur neemt al naar gelang de leeftijd, de sociale en materiële omstandigheden, de godsdienst, de opvoeding, de omgeving en het geslacht fundamenteel verschillende vormen aan', zo schreef de componist en volksmuziekonderzoeker Zoltan Kodály treffend⁵⁰.

Volkskunde en mediaevistiek

Een volkskunde van de Europese middeleeuwen is mogelijk – dat bewijzen de vele reeds bestaande studies. Alvorens men zich aan een samenvattende beschrijving kan wagen, zou evenwel eerst naar een reeks van volkskundige beschrijvingen van verschillende middeleeuwse regioes gestreefd moeten worden, waarbij de vroege middeleeuwen enerzijds en de hoge en late middeleeuwen anderzijds als twee onderscheiden periodes behandeld zouden moeten worden. Daarbij zou de samenwerking van specialisten uit verschillende disciplines wenselijk zijn, om zo het gehele gebied van antropologie en nederzettingsgeschiedenis tot en met volksgeloof en volksgebruiken te kunnen bestrijken (ofschoon juist in de volkskunde menige regionale studie laat zien welke verstrekkende mogelijkheden ook een eenling kan hebben⁵¹). Zonder twijfel blijven er witte plekken en is een zelfde dichtheid als waarmee de nieuwe tijd en het heden geregistreerd kunnen worden, niet haalbaar. Maar de informaties die te winnen zouden zijn uit een combinatie van alle ter beschikking staande soorten van bronnen, zouden, zeker voor de tijd vanaf 1200, naar mijn mening voldoende zijn voor een geslaagde onderneming.

Natuurlijk zou de middeleeuwse volkscultuur ook alléén door mediaevisten op zinvolle wijze beschreven kunnen worden, en de meeste recente studies stammen ook juist uit deze discipline. Maar toch zijn er gegronde redenen te noemen om de medewerking van de zijde van de volkskunde als wenselijk te beschouwen.

a) Er bestaat geen historische vraagstelling die niet uiteindelijk uit een vanuit de huidige situatie geboren belangstelling gegroeid is, zodat een voorname functie van het onderzoek van het verleden bestaat in een beter begrip van het heden door middel van het blootleggen van processen van continuïteit en verandering. De volkscultuur sedert de Franse Revolutie, deels ook sedert de Hervorming, wordt echter meer door volkskundigen bestudeerd dan door historici, ook al worden de laatsten steeds talrijker. Bij een diachrone beschrijving van de volkscultuur is de samenwerking tussen historici en volkskundigen onmisbaar. Volkscultuur

⁵⁰ Aangehaald door Burke (noot 2), pp. 29-30.

⁵¹ Bv. Richard Weiss, *Volkskunde der Schweiz*. Erlenbach 1946.

begint en eindigt niet op een bepaald tijdstip in de geschiedenis⁵².

b) De afzonderlijke berichten uit middeleeuwse bronnen over het volksleven zijn meestal met grotere waarschijnlijkheid te interpreteren wanneer men de analoge fenomenen uit de volkscultuur van de nieuwe tijd kent. In veel gevallen bestaat er daadwerkelijk een zekere continuïteit (bv. het lawaaiige gebruik van 'Rumpel-' of 'Pumpermetten' rond pasen met zijn agressieve uitingen jegens de zondebok Judas Ischariot⁵³) of bestaan er fenomenologische analogieën (de contouren van middeleeuwse boerenhuizen kunnen gereconstrueerd worden wanneer in dezelfde streek objecten uit de vroege nieuwe tijd met eenzelfde grondplan bewaard zijn gebleven⁵⁴). Het terugredeneren vanuit gegevens van de Europese volkscultuur van de nieuwe tijd naar die van de middeleeuwen leidt alleen al op grond van de etnische en enculturatieve⁵⁵ vormen van continuïteit in het algemeen tot meer waarschijnlijke resultaten dan de comparatieve methode. De algemeen-culturele leefwereld van de niet-Europese volken waarop ter verheldering een beroep wordt gedaan, laat immers meestal meer verschillen dan overeenkomsten met die der Europese volken zien. De in de laatste jaren wellicht meest bekende onderzoekers van de volkscultuur tussen de vijftiende en de achttiende eeuw, Burke en Muchembled, hebben beide het gebruik van de regressieve methode binnen Europa nadrukkelijk en met goede argumenten verdedigd⁵⁶.

c) De volkskunde heeft aan de hand van het materiaal uit de nieuwe tijd vraagstellingen en methoden ontwikkeld, waarvan kennis ook voor de studie van de middeleeuwse volkscultuur zinvol is, bv. de vraag naar de diffusie in het 'volk' van cultuurmodellen uit de bovenlaag⁵⁷ of methoden van omgang met mondelinge overleveringen⁵⁸. Hierover heeft Bruce Rosenberg treffend opgemerkt: 'The folklorist can perform the only living laboratory experiments available to the medievalist'⁵⁹. In be-

⁵² Met zijn opvatting dat de volkscultuur alleen tussen 1600 en 1850 aangetroffen kan worden, zal K. Köstlin, 'Feudale Identität und dogmatisierte Volkskultur', in: *Zeitschrift für Volkskunde* 73 (1977) pp. 216-233, 216, ook binnen de wereld van de volkskunde wel vrijwel alleen staan.

⁵³ Peter Dinzelbacher, *Judastraditionen*. Wien 1977, pp. 41-45.

⁵⁴ Jean Chapelot, Robert Fossier, *Le village et la maison au Moyen Age*. Paris 1980, p. 240.

⁵⁵ D.w.z. het aanleren van kennis- en gedragsvormen door de jongere generaties.

⁵⁶ Burke (noot 2), pp. 81-85; Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècles)*. Paris 1978, p. 19.

⁵⁷ Zie Wiegmann (noot 2), pp. 51-64 en elders.

⁵⁸ Zie Burke (noot 2), p. 83 en elders.

⁵⁹ 'Folklore Methodology and Medieval Literature', in: *Journal of the Folklore Institute* 13 (1976) pp. 311-325, 324.

ginsel zou men hetzelfde van de ethnologie kunnen zeggen, ware het niet dat zich daar behalve de juist genoemde hindernis van de meestal sterk afwijkende structurering van niet-Europese culturen ook nog een in de praktijk vrijwel onoverkomelijke 'ambachtelijke' hindernis voordoet: de bronnen die ten grondslag liggen aan het werk van ethnologen zijn om louter taalkundige redenen voor mediaevisten of volkskundigen nauwelijks toegankelijk, waardoor elke exacte kennis, om nog maar te zwijgen van kritiek, van deze bronnen onmogelijk blijft. Dit betreft uiteraard vooral de waarde van de ethnologie voor de verklaring van afzonderlijke fenomenen; overkoepelende concepten, zoals bijvoorbeeld dat van de synchrone beschrijving van een bepaalde historische structuur, blijven natuurlijk in het bijzonder voor ons thema exemplarisch.

Een volkskunde van de middeleeuwen is naar mijn mening niet alleen gewenst, maar ook mogelijk, en misschien, met het oog op de alom hernieuwde belangstelling voor de cultuur van het volk, zelfs noodzakelijk. Zij zou in een interdisciplinaire samenwerking, vertrekkend vanuit micro-onderzoek à la Montaillou, via regionale en nationale tussenfasen moeten streven naar een totaalbeeld van de middeleeuwse volkscultuur in Europa⁶⁰, en dit met analyses van de volksculturen van de oudheid en de nieuwe tijd moeten confronteren om enerzijds structuren van de 'longue durée' in het avondland en anderzijds specifiek middeleeuwse kenmerken te kunnen herkennen. De kwaliteit van een dergelijke beschrijving zal ook en niet in de laatste plaats afhankelijk zijn van de bereidheid van de afzonderlijke disciplines om een politiek van (voornamelijk institutionele) separatie, onder gelijktijdige instandhouding van een thematische en methodologische specialisatie, op te geven. Moge het voor de huidige situatie nog juiste beeld van een 'chilly distance between medievalist and folklorist'⁶¹ spoedig een louter historische karakteristiek zijn geworden!

⁶⁰ W.E. Peuckert (aangehaald door Heilfurth, noot 2, p. 92) schreef terecht: 'eine sich auf das eigene Volk und dessen Äusserungen beschränkende Volkskunde ist ein nonsens'.

⁶¹ Rosenberg (noot 59), p. 311. Vgl. ook Schindler (noot 2), pp. 26, 35 en elders.

Mittelalterliche Volkskultur. Skizze ihrer Forschungsproblematik

Der vorliegende Artikel beleuchtet zunächst die Einstellung der deutschsprachigen Volkskunde zum Mittelalter: hier haben vielerorts eine betonte Konzentration auf die Gegenwartsvolkskunde nach dem 2. Weltkrieg sowie eine oft geringe Kenntnis des mittelalterlichen Quellenbestandes dazu geführt, daß auch von namhaften Autoren die Erforschung des mittelalterlichen Volkslebens als kaum möglich bezeichnet wurde. Eine Analyse des Inhalts führender deutscher und ausländischer Volkskunde-Zeitschriften macht deutlich, wie wenig im internationalen Vergleich in Deutschland die Volkskunde des Mittelalters vertreten ist. Daß diese Epoche jedoch sehr wohl volkskundlichen Fragestellungen zugänglich ist, erweisen die zahlreichen Publikationen auf diesem Gebiet, die besonders von frankophonen, italienischen und englischsprachigen Historikern (weniger Folkloristen) in den letzten Jahren vorgelegt wurden. Wichtige Anregungen werden hierbei u.a. der mit der Zeitschrift *Annales E.S.C.* verbundenen Historikerschule verdankt.

Ein weiterer Abschnitt diskutiert Möglichkeiten der Definition von 'Volk' für das Mittelalter: gemeint wird damit unterschiedlich ein sozial bzw. bildungsmäßig bzw. mentalitätsmäßig spezifischer Teil der mittelalterlichen Bevölkerung, doch ist jeweils eine Präzisierung schwierig. Schließlich werden Möglichkeiten und Notwendigkeiten einer Zusammenarbeit von Volkskundlern und Mediävisten erörtert: eine Volkskunde des Mittelalters wäre für beide Teile gleich fruchtbar.